

Fai 'e 'Eletā Allan F. Packer
'O e Kau Fitungofulú.

Ko e Tohi

'Oku totonu ke hoko 'a e hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé ko e kongā ma'u pē ia 'o 'etau moihū fakatāutahá.

I he'eku kei hoko ko ha Sikauti ta'u 12 na'á ku ma'u ha me'a'ofa ne u faka'amua lahi, 'o makehe ia mei he'eku nāunau Sikautí. Ko ha ki'i toki ne kofukofu. 'I he'emaui kemi hokó, ne mau a'u atu kuo fakapo'uli, viku pea momoko mei he sinou he halá. Ko e me'a pe ne u fakakaukau ki a'i ko hono tafu ha fu'u afi. Ne u ngāue leva ki hono tutu'u 'aki 'eku ki'i tokí ha fu'u 'akau ne holo. Na'e fakatupu 'ita kiate au 'a e 'ikai ngāue lelei 'a e tokí. Ne u ngāue mālohi ange 'i he'eku 'itá. Ne u foki loto mamahi ki he kemí mo ha ki'i va'a fefie si'isi'i pē. Na'á ku 'ilo'i 'a e palopalemá 'i he ulo mai 'a e afi 'a ha taha kehe. Na'e te'eki to'o 'a e

kofukofu 'o e tokí. Ka te u lipooti atu, ne a'u ki he mahaehaé e kofukofu 'o e mata'itokí. Ko e lēsoní: ne tohoaki'i 'eku tokangá 'e ha ngaahi me'a kehe.

'I he'etau ngāue'i hotau hakeaki'í, kuo pau ke tau ngāue ki he ngaahi fie ma'u kotoa pē pea 'oua na'a tohoaki'i 'etau tokangá ha me'a 'e taha pe ua pe me'a noa'ia. 'Oku tataki kitautolu ki he nēkeneká mo e fiefiá 'i he 'etau fekumi ki he pule'anga 'o e 'Otuá¹ Ka fie ma'u, kuo pau ke tau loto fiamālie ke *liliu*. 'E si'isi'i ange 'a e lotomamahí mo e moveuveú 'i hono toutou fakatonutonu e fanga ki'i me'a ikí, 'i hano fakatonutonu e ngaahi me'a lalahí.

Ne 'ikai fuoloa mei heni, ne u folau

mo Sisitā Peeka ki ha ngaahi fonua muli. Ne teuteu 'ema paasipōtí mo ha ngaahi me'a fakapepa kehe. Ne fakahoko mo e ngaahi huhú kotoa, sivi mo'ui lelei, ngaahi visa, pea sitapa'i. 'I he'emaui tū'utá, na'e vakai'i 'ema ngaahi fakamatala fakapepá. 'I he kakato 'a e ngaahi fie ma'ú, ne faka'atā leva kimaua.

'Oku hangē 'etau feinga ki he hākeaki'í ko e teuteu ke hū ki ha fonua mulí. Kuo pau ke ma'u ha'atau paasipooti fakalaumālie. 'Oku 'ikai ke tau *fokotu'u* 'a e ngaahi fie ma'ú, ka kuo pau ke tau fakakakato fakafo'itui-tui kinautolu. 'Oku kakato 'i he palani 'o e fakamo'ui 'a e ngaahi tokātelinē, fonó, fekaú mo e ngaahi ouau 'oku fie ma'u ki he *tokotaha kotoa* ke taau mo e hākeaki'í.² Pea 'e "fakamo'ui 'a e fa'ahinga 'o e tangatá kotoa pē 'i he Fakalelei 'a [Sisū] Kalaisí."³ 'Oku tokoni 'a e Siasí ka he 'ikai lava ke ne fai ia ma'atautolu. 'Oku hoko ko 'etau misiona 'i he mo'ui ni 'etau feinga ke taau mo e hākeaki'í.

Na'e fokotu'u 'e Kalaisi Hono Siasí ke tokoni'i kitautolu. Kuó ne ui ha kau tangata 'e toko 15 'oku tau poupu'i ko e kau pālofita, kau tangata kikite mo e kau tangata ma'u fakahā ke tataki 'a e Siasí pea ako'i 'a e kakaí. Ko e Kau Palesitenisí 'Uluaki⁴ mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Ma Uá⁵ 'oku tatau pe honau mālohi mo e mafaí,⁶ pea 'oku fokotu'u 'a e 'Aposetolo Fuoloa tahá ko e Palesiteni 'o e Siasí. 'Oku ui 'a e kau Fitungofulú ke tokoni.⁷ Na'e 'ikai ke fokotu'utu'u 'e he kau takí 'a e ngaahi fie ma'u ki he hakeaki'í. Na'e fai ia 'e he 'Otuá. 'Oku ui 'a e kau taki ko 'ení ke akonaki, fakamatala, na'ina'i, pea *fakatokanga* koe'uhí ke tau nofo 'i he halá.⁸

Hangē ko hono fakamatala 'i 'i he tohi tu'utu'uni 'o e Siasí: "I hono fakahoko 'ene ngaahi taumu'á ke tokoni 'i 'a e fakafo'ituitui mo e ngaahi fāmilí ke nau fe'unga ke ma'u 'a e hakeaki'í, 'oku tokanga taha 'a e Siasí ki he ngaahi fatongia fakalangí. 'Oku kau heni hono tokoni'i 'o e kaingalotú ke nau mo'ui 'aki 'a e ongoongolelei 'o Sisú Kalaisí, tanaki fakataha 'o 'Isileli 'o fakafou 'i he ngāue faka-faifekaú, tokanga 'i 'o e masivá mo e

faingata'a'ia, mo malava hono fakamo'ui 'o e kau pekiá 'aki hono langa 'o e ngaahi temipalé mo fakahoko e ngaahi ouau fakafongá."⁹ Ko e ngaahi me'a ko 'eni 'e fā 'oku fai ki ai e tokangá mo e ngaahi laó, fonó, mo e ngaahi ouau kehe 'oku fie ma'ú, 'oku 'ikai toe fai ha fili ki ai. 'Oku fakafou 'i he Fakalelei 'a Sísú Kalaisí pea 'i hono fai ení, 'oku tau tånaki 'a e ngaahi sitapa 'oku fie ma'ú ki he'etau paasi-pooti fakalaumálié.

'Oku ako'i kitautolu lolotonga 'a e konifelenisí ni fekau'aki mo e ngaahi liliu te nau tokoni'i kitautolu kotoa ke tau toe mateuteu angé.

Ko e fāmilí ko e uho ia 'o e palani 'o e fakamo'uí pea mahalo ko e 'uhinga ia 'oku to e ui ai ko e "palani lahi 'o e fiefiá."¹⁰ Na'e pehē 'e Palesiteni Poiti K. Peeka, "Ko e tau-mu'a taupotu taha 'o e ngaahi ngāue kotoa 'i he Siasi ke fiefia 'a e tangatá mo hono uai'fi mo e fānaú 'i 'api."¹¹

Na'e pehē 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo, "Ko 'etau lavame'a fakafo'i-tuituí, pe faka-Siasí, 'oku makatu'unga ia 'i he'etau tokanga faivelenga ki hono mo'ui 'aki 'a e ongoongolelé 'i 'apí."¹² Ko e ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí ko e kongā ia hono mo'ui 'aki 'o e ongoongolelé 'i 'apí. 'Oku totonu ke lahi ange 'ene hoko

ia ko ha 'ekitiviti fakafāmilí 'i he'ene hoko ko ha 'ekitiviti faka-Siasí.

'Oku toe fakamamafa'i mai mei he Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá 'a e hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé¹³ 'E hanga 'e ho'o ngāue ki he fakamamafa' ni 'o fakatupulaki ho'o nēkeneka mo e fiefia 'a e fāmilí

'Oku tau lau 'i he Tokāteline mo e ngaahi Fuakavá: "Oku ofi mai 'a e fu'u 'aho lahi 'o e 'Eikí. . . Ko ia, tuku ke tau fai, ko e siasi pea mo e kakai pea ko e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimuí Ni, ha feilaulau ki he 'Eikí 'i he mā'oni'oni; pea tuku ke tau 'oatu 'i he temipale toputapú . . . ha tohi 'oku tu'u 'i ai 'a e ngaahi lekooti 'o hotau kau pekiá, 'a ia 'e fe'unga ke tali 'i he me'a kotoa pe."¹⁴

'E teuteu'i 'a e "tohi" ni 'aki hono faka'aonga'i 'a e ngaahi lekooti 'o e hingoa mo e ouau 'i he Lekooti 'Akau Fakafāmilí (Family Tree) 'a e Siasi

'Oku ou vakai'i mo tånaki ha ngaahi lekooti ki he ngaahi fakamatalá he 'oku ou fie ma'u ke 'i he tohi 'a e ngaahi hingoa 'o kinautolu 'oku ou 'ofa aí. Fēfē koe?

'Oku pehē 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava vahe 128 "He 'oku 'ikai lava ['etau ngaahi ku] ke fakahaohaoa'i 'a kitautolu ta'ekau ai 'a

kinautolu pe fakahaohaoa'i 'a kinautolu ta'ekau ai 'a kitautolu."¹⁵

'Oku mahulu atu e hisitōlia fakafāmilí ia he tohi hohokó, tu'utu'uní, hingoa, ngaahi 'ahó mo e feitu'ú pē. 'Oku mahulu ia 'i he tokanga ki he kuohilí. 'Oku kau hono fa'u hoku hisitōliá 'i he hisitōlia fakafāmilí lolotonga. 'Oku kau ai 'a e kaha'ú 'i he'etau fokotu'utu'u e kaha'ú 'o fou he'etau fānaú. Hangē ko 'eni 'oku fai 'e ha fa'ē kei talavou e ngāue hisitōlia fakafāmilí he'ene vahevahe ki he'ene fānaú ha ngaahi talanoa fakafāmilí mo e 'ū taá.

'Oku totonu ke hoko 'a e hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé ko e kongā 'o 'etau moihū fakatāutahá, 'o hangē ko e ma'u sākalamēnití, ma'u fakatahá, lau folofolá mo e lotu fakatautahá. 'Oku fakalaumālie e tali 'e hotau to'u tupú mo e ni'ihí kehé 'a e fakaafe fakapalōfitá pea 'oku ne fakahā mai ko e ngāue ni 'oku malava pea tonu ke fai ia 'e he kāingalotu kotoa pē 'i ha fa'ahinga ta'u motu'a pē.

Hangē ko e fakamatala 'a 'Eletā Kuenitini L. Kukí, "Kuo fāifai 'o tau ma'u 'a e tokātelinē, pea mo e ngaahi temipalé, pea mo e tekinolosia."¹⁶ 'Oku faingofua ange 'a e ngāue he taimí ni pea fakangatanga pē ia ki he kāingalotu 'oku nau fakamahu'inga'i iá. Ka 'oku fie ma'u ki ai e taimi mo e

feilaulau, ka 'oku lava e taha *kotoa* 'o fai ia, pea 'oku faingofua ange ia he taimi ni 'i he ngaahi ta'u si'i kimu'á.

Kuo hanga 'e he Siasí 'o tanaki ha ngaahi lekooti pea 'omai mo ha ngaahi me'angāue ke tokoni ki he kaingalotú ke lava 'o fai 'a e lahi taha 'o e ngāué 'i hotau 'apí pe ngaahi falelotú mo e tempalé. Kuo to'o atu e lahi 'o e ngaahi me'a ne fakafē'atungia 'i e ngāué. *Ko e hā* pē ho'o fakakaukau kimu'á, 'oku kehe ia he taimi ni!

Ka 'oku 'i ai ha fakafē'atungia 'oku 'ikai lava e Siasí 'o to'o. Ko e momou ha taha ha taha ke fai e ngāué ni. 'Oku fie ma'u ha loto fie ngāue. 'Oku 'ikai fie ma'u ki ai ha taimi lahi. Ko ha ki'i taimi si'i pē kae hokohoko te ne fakatupu 'a e fiefia 'i he ngāué. Fai 'a e filí ke kamata, ke ako pea kole ha tokoni. Te nau tokoni! 'E hoko e ngaahi hingoa te ke ma'u pea 'ave ki he tempalé ko e lekooti ki he 'tohí.¹⁷

Neongo 'oku tokolahi e kau mai 'a e kāingalotú, ka 'oku tokosi'i pē 'a e kaingalotu 'o e Siasí 'oku nau kau ma'u pē 'i he kumi mo fakahoko 'a e ngaahi ouau fakatemipalé ki honau fāmilí.¹⁸ 'Oku fie ma'u ke fai ha liliu e me'a 'oku tau fakamu'omu'á. 'Oua 'e fakafepaki ki he liliú, tali ia! Ko e liliú ko e kongia 'o e palani lahi 'o e fiefia.

'Oku fie ma'u ke fai 'a e ngāué ni 'o 'ikai ko e lelei 'a e Siasí kae ma'á e kau pekiá o kitautolu. 'Oku tau fie ma'u mo 'etau kau pekiá 'a e sitapa 'i he 'etau paasipooti fakalaumalié.

'Oku toki lava pē hono "fakama'u fakataha"¹⁹ hotau fāmilí 'i he ngaahi to'u tangatá 'i he tempalé, 'o fakafou 'i he ngaahi ouau 'o e silá. 'Oku faingofua pē 'a e ngaahi sitepú: *kumi pē ha hingoa pea 'ave ia ki he tempalé*. 'E faifai peá ke lava 'o tokoni 'i e ni'ihiki kehe ke nau fai ia.

Makehe mei ha ni'ihiki tokosi'i, 'e lava 'e he tokotaha kotoa—*tokotaha kotoa pē*—'o fai 'eni!

'Oku 'i ai 'a e ngaahi tāpuaki mo'oni 'o e ngāué ni. 'Oku tokolahi 'a e mātu'a mo e kau taki 'oku nau hoha'a ki he ngaahi me'a 'oku hoko 'i mamaní mo 'ene uesia 'a e fāmilí mo e to'u tupú.

Kuo pālomesi mai 'a Eletā Tēvita A. Petinā: "Oku ou fakafē'i atu e

to'utupu 'o e Siasí ke nau ako pea ma'u e Laumālie 'o 'Ilaisiaá. . . . 'Oku ou palōmesi atu 'e malu'i 'a kimoutolu mei he ivi tākiekina mālohi 'o e filí. 'I ho'omou kau pea 'ofa 'i he ngāue mā'oni'oni ni, 'e malu'i ai kimoutolu 'i ho'omou kei talavou pea 'i hono kotoa ho'omou mo'uí."²⁰

'E kainga, to'o 'a e fakafē'atungia ki he ngāué ka mou ngāue. 'Oua na'a tau feilaulau 'i hotau hākeaki'i pe ko hotau fāmilí 'aki ha ngaahi me'a ta'e'aonga.

Ko e ngāue 'eni 'a e 'Otuá, ke fai 'e he kāingalotú mo e kakai ta'e siasí foki, talavou mo e matu'otu'a, tangata mo fefine.

'Oku ou faka'osi atu 'aki e fakalea 'o e himi 324 'o liliu ha fo'i lea 'e taha:

*Tu'u hake, 'e [kāingalotu] 'o e 'Otuá!
Kuo mou fai e ngaahi me'a ikí.
Foaki e lotó mo e laumālié mo e
'atamaí mo e mālohí
Ke ngāue ma'á e Tu'i 'o e
Ngaahi Tu'í.*²¹

Ko e Sīsū Kalaisi 'a e Tu'í! 'Oku ou fakamo'oni kiate Ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, 2 Nifai 2:22–25; 9:18; Mosaia 2:41.
2. Vakai, Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Fofofolá, "Palani 'o e Huhu'i"; scriptures.lds.org.
3. Ko e Ngaahi Tefito 'o e Tu'i 1:3.
4. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:22.
5. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:23.
6. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:24.

7. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:25–26.
8. Vakai, Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Fofofolá, "Palesitenisi 'Uluaki," "Aposetolo," "Fitungofulú"; scriptures.lds.org.
9. *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko hono Pule 'i 'o e Siasí* (2010), 2.2.
10. 'Alamā 42:8.
11. Boyd K. Packer, "Ko e Fakamo'oni," pe *Liahona*, Mē 2014, 95.
12. Spencer W. Kimball, "Living the Gospel in the Home," *Ensign*, May 1978, 101.
13. Vakai, Thomas S. Monson, "Ko Hono Fakavave 'i 'o e Ngāué," *Liahona*, Sune 2014, 4–5; Henry B. Eyring, "Ko e Tala'ofa 'o e Liliu Lotó," *Liahona*, Siulai 2014, 4–5; Russell M. Nelson, "It All Starts with Love" (video), lds.org/prophets-and-apostles/unto-all-the-world/it-all-starts-with-love; Russell M. Nelson, "Adding 'Family' to Family History Work" (video), lds.org/prophets-and-apostles/unto-all-the-world/adding-family-to-family-history-work; Russell M. Nelson, "Ngaahi To'u Tangata Fehokotaki 'i he 'Ofá," *Liahona*, Mē 2010, 91–94; Richard G. Scott, "Ko e Fiefia 'i Hono Huhu'i 'o e Pekia," *Liahona*, Nōvema 2012, 93–95; Quentin L. Cook, "Ngaahi Aká mo e Va'á," *Liahona*, Mē 2014, 44–48; David A. Bednar, "E Liliu 'a e Loto 'o e Fānaú," *Liahona*, Nōvema 2011, 24–27; Neil L. Andersen, "A Classroom of Faith, Hope, and Charity" (address to Church Educational System religious educators), lds.org/broadcasts; Neil L. Andersen, "Find Our Cousins!" (address at RootsTech Family History Conference, Feb. 8, 2014), lds.org/prophets-and-apostles/unto-all-the-world/find-our-cousins.
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:24.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:18; toki tātaki atu e fakamamafá.
16. Quentin L. Cook, *Liahona*, Mē 2014, 47.
17. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:24.
18. Vakai Quentin L. Cook, *Liahona*, Mē 2014, 47.
19. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:18.
20. David A. Bednar, "The Hearts of the Children Shall Turn," *Liahona*, Nōvema 2011, 26, 27; toki tātaki atu e fakamamafá.
21. "Rise Up, O Men of God," *Hymns*, no. 324.

